

UDK: 811.512.133'271

Yulduzxon MIRZAAXMEDOVA,
“University of economics and pedagogy” NOTM dotsenti, PhD
E-mail:mirzaaxmedovayulduz@gmail.com

ADU professori, f.f.d Sh.Shaxobidinova taqrizi asosida

SOCIALLY CONDITIONED MANIFESTATIONS OF GENDER CHARACTERISTICS

Annotation

This article describes the views on the emergence of social differences in gender-differentiated discourses. The gender of certain discourses has a social character at the same time. The theoretical foundations of the analysis of these characteristics are considered in the article. Socially conditioned manifestations of gender characteristics.

Key words: social conditioning, gender, discourse, gender, feminism

СОЦИАЛЬНО ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье изложены взгляды на возникновение социальных различий в гендерно-дифференцированных дискурсах. Гендер некоторых дискурсов имеет в то же время социальный характер. В статье рассматриваются теоретические основы анализа этих особенностей.

Ключевые слова: социальная обусловленность, гендер, дискурс, гендер, феминизм.

GENDER XUSUSIYATLARNING IJTIMOYIY SHARTLANGAN KO'RINISHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada gender farqlangan diskurslarda ijtimoiy farqlarning yuzaga chiqishiga doir qarashlar bayon qilingan. Muayyan diskurslarning gender tusi bir vaqtning o'zida ijtimoiy xoslanganlikka ham ega. Maqolada bu o'ziga xosliklarni tahlil qilishning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy shartlanganlik, gender, diskurs, jins, femenistikachiqlangan.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tatbiqiy yo'nalishlarga qiziqish toboro ortib bormoqda. XXI asr an'alariga ko'ra, har qanday fan singari tilshunoslik ham iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikka intilib bormoqdaki, bu o'z-o'zidan tatbiqiy yo'nalishlarga ehtiyojni oshiradi. Ana shunday yo'nalishlardan biri bu gender tilshunosligidir. N.A.Bloxinaning ta'kidlashicha, “jins” (biologik jins) va “gender” (ijtimoiy-madaniy jins) atamalarini o'rtasidagi farq fanga psixolog Robert Stoller va endokrinolog Jon Moni tomonidan kiritilgan. Dastlabki, bir oz mavhum va hozirgacha tadqiqotchilar tomonidan tan olinadigan gender nazariyasi ta'rifida esa Ann Oakliga tegishli. “Jins” (sex) – bu erkak va ayol o'rtasidagi biologik farqlar bilan bog'liq bo'lgan so'z: jinsiy a'zolaridagi aniq farq, reproduktiv funksiyaga tegishli farq. “Gender” (gender) esa madaniy mavzu predmetidir: “erkak” va “ayollik” feminlik va muskulinlik tushunchalarining ijtimoiy tasnifi bilan bog'liq. Gender barqarorlik qanday tan olinsa, gender xilma-xilik ham shunday tan olinishi lozim [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tag'lili. Insoniyatning tasnifi borasidagi eng yaqqol oppozitiv belgi bu jinsdir. Inson dunyoqarashining ifodasigina emas, shakli ham bo'lgan tilda bu oppozitsiya qanday ifoda topgan? L.N.Pushkarevaning yozishicha, qadimgi olimlar ham grammatik rod va biologik jins o'rtasidagi bog'liqlik haqida o'ylashgan, biroq uzoq vaqt davomida (shu jumladan O'rta asrlarda) grammatik rod (genus) tushunchasi tabiiy hodisa – erkak va ayol jinsini (nar va moda) sifatida aks ettirish bilan uzviy bog'liq deb hisoblaganlar. Shuning uchun mujskoy rod ifodalaydigan nomlarda kuch, energiya, shijoat, faollik aks etsa, jenskiy rodga kiruvchi otlarda – passivlik, zaiflik, orzemandlik va gunohkorlik bilan bog'liq so'zlar ifodalanadi, deb ishonganlar. Biroq keyinchalik jins umuman lisoniy farqlanmagan yoki “mujskoy rod” va “jenskiy rod” ikkita alohida lisoniy variant sifatida mavjud bo'lgan tillar kashf qilindi. Shuning uchun hozirgi vaqtda otlarning jins kategoriyasiga sof lingvistik kategoriya sifatida qaraladi, ya'ni muayyan kelishik qo'shimchalarini qabul qilishi va o'ziga xos moslashish xususiyatlariga ega so'zlar sinfi sifatida qabul qilinadi. Mujskoy va jenskiy roddan tashqari, til va ongda “jins” tushunchasi mavjud – erkak va ayol. Bu faqat jonli narsalarga tegishli. Jins jonli narsalarni bildiruvchi otlarning ikki toifasidir: odamlarda – erkaklar va ayollar, hayvonlarda – nar va moda; bu insonning irodasidan tashqarida bo'lgan biologik tabiiy hodisadir [2].

Bu va shu xil boshqa qarashlarni jamlovchi atama borasida to'xtalib o'tsak.

“Gender” atamasi, A.V.Kirilina yozganidek, tilshunoslikdan (inglizcha gender – grammatik rod kategoriyasidan) olingan va ijtimoiy falsafa, sosiologiya, antropologiya, tarix, shuningdek siyosiy munozara kabi fanlarning tadqiqot maydoniga ko'chirilgan. Ko'chirish uni sexus (sex) (jins) atamasi – biologik jins bilan taqqoslash uchun amalga oshirildi, chunki bu tushuncha nafaqat tabiiy determinizm bilan, balki erkaklar va ayollar o'rtasidagi biologik farqlar bilan, mehnatning jinslararo taqsimoti, teng bo'lmagan talablar va jamiyatning erkaklar va ayollarga bo'lgan munosabati bilan bog'liqdir [3].

Bu tushunchaning kelib chiqishi jamiyatning qanday ehtiyojlari bilan bog'liq? N.A.Bloxina gender tushunchasini sivilizatsiya rivoji bilan bog'laydi: jinslararo rollardagi stereotiplarning o'zgarishi odamning, masalan, erkak jinsiga mansub bo'lgan odam jamiyatda ayolning gender rolini o'ynashi mumkinligiga olib keladi (erkakning uyda bolalarga qarab o'tirishi) [4].

I.I.Bulichevning ta'kidlashicha, jinslararo ijtimoiy farqlar ibtidoiy voqelikka borib qadalladi: “Jins (biologik jins) va gender (ijtimoiy jinsni) bir-biridan ajratish ibtidoiy jamiyat doirasida sodir bo'lgan. Jamiyatning genezisi va insoniyat shakllanishining dastlabki bosqichlarida voqelikning gender manzarasi erkak va ayol mavjudligining feminlik va maskulinlik usullari erkaklar va ayollarning sof biologik xususiyatlariga mos kelishi yoki kelmasligi mumkin. Gender identifikatsiyasi uchun bu empirik ravishda belgilangan jins tushunchasi emas, balki er yoki xotinning haqiqiy ijtimoiy mansubligi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu (biologik bo'lmagan) jins sifatida ijtimoiy genderning mustaqil xususiyatini ko'rsatadi. Ularning zamonaviy dunyodagi tafovuti iqtisodiy, demografik va boshqa omillarga bog'liq” [5].

Aksariyat xorijiy mualliflar feministik nazariyotchilar tomonidan ishlab chiqilgan ayollar tarixining so'zsiz gender bilan bog'liqligini e'tirof etishlari bilan ajralib turadilar. 80-yillardagi dastlabki tadqiqotlarda gender tarixi yoki jinslar tarixi yangilangan va to'ldirilgan ayol tarixi degan fikr ko'pchilik tomonidan ta'kidlangan. Keyinchalik olib borilgan tadqiqotlarda ushbu yo'nalishlarning aniq chegarasi ko'rinishida boshlandi. Bu, ehtimol, ma'lum bir mustaqillikning gender tarixi va uning ilmiy doiralarda tan olinishi bilan bog'liqdir. “Ayollar tarixi” fandagi feministik yo'nalish bo'lib, maqsadi “ayollar tarixi”ni erkaklar tarixidan ajratib ko'rsatishdir: masalan, S. Orter, M. Devin, M. Rosaldo ayollarning tarixdagi rolini ko'rsatishga intildi. Bu yo'lda ko'pincha ilmiy ob'ektivlikka putur etdi: tarixda erkak va

ayol rollarining tengligini isbotlash istagi dalillarining buzilishiga olib keldi [6].

Feministlar jamiyatda patriarxiya ustunlik qiladi va barcha matnlar va diskursiv amaliyotlar patriarxal, ya'ni erkaklarga oid qadriyatlarini shaxslarga singdiradi degan tezisini ilgari surdilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda kuzatish, so'rovnoma o'tkazish va statistik metodlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Gender tadqiqotlari ayollarga oid tadqiqotlar doirasida boshlandi. Ayollar tadqiqotlaridan farqli o'laroq, gender tadqiqotlarida ikkita ob'ekt bor – erkak va ayol. Agar ayollarning tadqiqotlari maqsadi faqatgina ayollarni o'rganish bo'lsa, gender tadqiqotida markaziy nuqta – bu gender farqlar va o'xshashliklarni, birinchi navbatda, jinsni ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini prizmasida o'rganishdir [7].

Feministik tadqiqotlar ayollarning jinsi, hayoti va yashash sharoitlari hamda erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan. Feministik tadqiqotlar tadqiqot jarayonini tubdan siyosiy lashtirish bilan tavsiflanadi. Gender tadqiqotlarida bunday aniq siyosiy yuk bo'lmaydi. Keyinchalik, "gender" tushunchasi tilshunoslik doirasiga kirib keldi. "G'arb fanida hozirgi kunga qadar jinsi aqliy tuzilma sifatida ko'rib chiqish masalasi bo'yicha bir fikrga kelinmadi. Ya'ni jinsning ijtimoiy-madaniy funksiyalarini belgilaydigan va bu funksiyalarni biologik yoki ijtimoiy konstruksiyadan ajratishga imkon beradigan ilmiy ta'rif. Ikkinchi holda, gender kamida to'rtta xususiyat guruhini nazarda tutadi: biologik jins, jins-rol (yoki shuning uchun jins) stereotiplari, gender-rol me'yorlari va jins-rolning o'ziga xosligi. Amerikalik sosiologlarning asarlarida so'nggi uchta xususiyat ba'zan (I. Xofmanning ortidan) "jinsning madaniy tarkibiy qismlari" ning turli xil namoyon bo'lishiga, ya'ni stereotiplar va jamiyat tomonidan o'rnatilgan ijtimoiylashuv va identifikatsiya usullari jinslar normalariga bog'liq bo'lgan "gender namoyishi" deb nomlanadi" [8].

Ushbu masala bo'yicha shug'ullanayotgan tadqiqotchilar safi yildan yilga kengayib bormoqda. O'zbekistonda genderni o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari bo'lishi shubhasiz. O'zbek tilshunosligida til birliklari tavsifida jins belgisi neytral tadqiqotlar ustunlik qiladi. Buning bir necha sabablari bor. Xususan, o'zbek tilida gender mazmunli maxsus kategoriyalarning mavjud emasligi, gender farqlarga e'tibor nafaqat o'zbek, balki gender ko'rsatkichlarga ega tilshunosliklarga ham an'anaviy xos bo'lmagani, tatbiqiy-amaliy tilshunoslik yo'nalishlarining endi rivojlanish boshlagani kabilar bilan bog'lanadi. "Gender" atamasining o'zi ham tilshunosligimiz uchun yangi, o'zining paydo bo'lish tarixi, o'zining murakkab foydalanish an'analarga ega tilda bu termin bo'lmagan. Shu munosabat bilan bizning gender tadqiqotlarimiz muqarrar ravishda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Xorijiy tilshunoslikda gender yo'nalishlari shakllandi, bir tomondan, tilda qayd etilgan feminlik va muskulinlik stereotiplari, shuningdek, gender assimetriyasi, ikkinchi tomondan, erkak va ayollarning nutqiy xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganila boshlandi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab gumanitar fanlarda gender tadqiqotlarga qiziqish kuchayib ketdi. Bu insoniyatning ma'lum bo'lgan tarixida eng farovonlikka erishgan davri tomonidan qo'yilgan talab edi. BMT Taraqqiyot dasturiga ko'ra inson rivojlanishining tarkibiy qismlariga samarali mehnat, jamiyat hayotiga tegishli masalalar bo'yicha qaror qabul qilishda kishilarning vakolatlarini va ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, rivojlanish barqarorligi hamda barcha odamlar uchun imkoniyatlar va tanlovning tengligi kiritiladi [9].

O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishdagi tadqiqotlar yangilik bo'yog'ini yo'qotmagan bo'lsa-da, bu borada salmoqli izlanishlar ham mavjud ekanligini rad etib bo'lmaydi. Xususan, keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida yaratilgan bir qator tadqiqotlar ichida prof. S.Mo'minov ishlari alohida o'rin tutadi. U o'z tadqiqotlarida o'zbek

nutqiy muloqotining erkaklar va ayollarga xos jihatlarni yorqin misollar bilan ochib bera olgan [10].

Insonlarning guruhlariga – sinflarga bo'linishi va sinflar orasidagi muayyan raqobat insoniyat tarixining asosiy tashkil etuvchilaridir. Shu bilan birga jamiyatda usbu sinflarning paydo bo'lishi va ijtimoiy bahosi o'zgaruvchan. Ayrim sinflar muayyan bosqichda etakchi bo'lsa, keyingi bosqichda etakchiligi qo'ldan boy berishi mumkin. Shu bilan birga jamiyatning guruhlariga tasnifi ham o'zgaruvchan. Ayrim guruhlar davrlar o'tishi bilan umuman ijtimoiy qatlamlar sirasidan chiqsa, ayrimlari yangi paydo bo'lib boradi. Ammo insonning antropologik belgilarga asoslangan guruhlari tarixning barcha bosqichlarida ham saqlanadi. Shunisi qiziqki, biologik-antropologik belgilar atrofida jamlangan guruhlarning ijtimoiy mavqei er yuzida tarixan va hozir mavjud bo'lgan ijtimoiy tuzumlarda bir-biriga mohiyatan o'xshashdir, faqat tashqi shakli – o'zgaruvchan hamda o'tkinchi belgilariga ko'ra farqlanish mavjud bo'ladi. Bunday guruhlarning eng yaqqol ko'rinishi gender farqlanuvchi guruhlar – erkak va ayollardir. Erkaklar va ayollar orasidagi farq insoniyat tarixining barcha bosqichlarida ham yaqqol bo'lgan. Bu farqni yo'qotishga bo'lgan intilishlar odatda salbiy baholab kelingan. Erkak va ayollarning teng huquqligi, o'zaro munosabatlari masalasi har qanday ijtimoiy tuzumda ham dolzarb bo'lib kelgan. BMT tomonidan 25 noyabr ayollarga nisbatan jinsiy zo'rovonlikka barham berish kuni deb e'lon qilinishi ham bejiz emas [11].

Xulosa va takliflar. O'zbek jamiyatida gender farqlar nafaqat erkak va ayollar o'rtasida ko'rinadi, balki bir jins vakillarining ijtimoiy o'ziga xosliklaridan ham kelib chiqadi. Bir necha misollarga murojaat qilak:

Bo'yi etgan qizning orzusi osmondagi yulduzga o'xshaydi. Uzoqdan yaraqlab ko'rinadi-yu, na etasan, na tutasan. Yulduz esa o'lsida sirli-sirli miltirab turaveradi. Talpinasan, hech kimga bildirmay xayol surasan. Yulduzing yoningga tushishini orziqib kutasan. Kim bilsin, «yulduzi yulduziga to'g'ri keptin», degan gap balki shundan chiqqandir. Mening yulduzim – Kimsan akam edi [12].

Matndagi o'ziga xos verbal ifodalar – yulduz, sirli-sirli, «yulduzi yulduziga to'g'ri keptin»...yosh qizning nutqini tavsiflaydi.

Kimsan akamni kuzatganimizdan keyin ikki hafta o'tmay Xolposhola oyimning oldiga yig'lab chiqib qoldi.

– O'rgilay, ovsinjon! Cholim o'lgur yomon ish qildi. Shokirim bilan Zokirim urushga ketamiz, degan ekan, hovliqma deb yo'lga solish o'rniga o'zi etaklab voenkomatga oboribdi. Hech kimga aytmayjo'natib keldi. Bolalarim bilan rozi-rizolik ham tilasholmay qoldim, ovsinjon!

Oyim uni yupatishga urindi. – Nafasingizni issiq qiling, aylanay. Yurtga

kelgan to'y. Mana, Kimsanim ham ketdi-ku! O'tiribman Yaratganga topshirib...

– Sizniki izzat-ikrom bilan ketdi. Bir kun bo'lsayam diydoriga to'yib qoldingiz. Mening cholim aqalli xayrlashganiyam qo'ymadi! «Yov quvdimi, muncha hovliqdingiz», desam, «men belida belbog'i bor o'g'il o'stirganman!» deb keriladi. [13]

Bu parchada esa, O'rgilay, ovsinjon! Cholim o'lgur... rozi-rizolik ham tilasholmay qoldim, ovsinjon! Nafasingizni issiq qiling, aylanay. Yurtga kelgan to'y. O'tiribman, Yaratganga topshirib... izzat-ikrom bilan ketdi...

Bir kun bo'lsayam diydoriga to'yib qoldingiz. Mening cholim aqalli xayrlashganiyam qo'ymadi! «Yov quvdimi, muncha hovliqdingiz»...ifodalari katta yoshli ayolga ishora qilmoqda.

Gender jihatlarni o'rganishda ularning ijtimoiy bahosini ham hisobga olish zarurati muayyan diskurslar tahlilida yaqqol namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Блохина Н.А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления // Общество и гендер. – Рязань: АВГ, 2003. – С.302.
2. Пушкарева Н.Л. Женщина. Гендер. Культура. – М.: Терра, 1998. – Б.19.
3. Кирилина А.В. Некоторые итоги гендерных исследований в российской лингвистике // Гендер: Язык, Культура, Коммуникация. Материалы
4. Третьей Международной Конференции. – М., 2003. – С. 12.
5. Блохина Н.А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления // Общество и гендер. – Рязань: АВГ, 2003. – С.302.
6. Булычев И.И. Образы маскулинности и феминности в формате гендерной картины мира // Credo, № 1, 2004.- С.45.
7. <https://konspekt.com/referat-24215-doklad-gendernye-issledovaniya-v-zarubezhnoj-i-rossijskoj-lingvistike>.
8. <https://libr.link/knigi-pedagogika/soderjanie-otlichie-ponyatiy-gendernye-75689.html>; <http://www.med24info.com/books/gendernaya-terapiya-spravochnik-prakticheskogo-psihologa/gendernye-issledovaniya-15741.html>;

9. <https://arzamas.academy/materials/959>
10. Пушкарева Н.Л. Женщина. Гендер. Культура. – М.: Терра, 1998. – Б.18.
11. Iskandarova Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllar: Filol. fan. nomz. ... diss. – Samarqand, 1993. – 140 b.; Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol. fan. d-ri ... diss. – Toshkent, 2000. – 236 b.;
11. Kaxarov Q. O'zbek va nemis nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Andijon, 2020. – 148 b.
12. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016 – B.155